

Оксана НІКА, д-р філол. наук, проф.

КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

**«ОТЧИЗНА», «ОЙЧИЗНА»
В УКРАЇНСЬКИХ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ
РАНЬНОМОДЕРНОЇ ДОБИ**

Схарактеризовано досвід вивчення слова/концепту/поняття/ терміна «отчизна», «ойчизна» в історичних і філософських працях, присвячених ранньомодерному українському періоду, у дослідженнях із когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології. Проаналізовано слова «отчизна», «ойчизна» на позначення 'рідна земля' та 'patria', а також словосполучу «отчизна небесная» 'Царство Небесне' в українських словниках і текстах (панегіричні, геральдичні вірші, проповіді) XVII ст. Встановлено текстове домінування смислів, що визначають колективно-соціальний, інтерперсональний простір суб'єкта/суб'єктів (отчизна/очизна, ойчизна 'patria'). Концептуальні ознаки вербалізовані як «вольность отчизни», «цілость отчизни», «любов отчизни». Розуміння і сприйняття «отчизни» як території, яку потрібно захищати, репрезентовано в смислових відношеннях «неухильно виконувати свій громадянський обов'язок перед отчизною», «необхідно захищати отчизну» та ін.

Ключові слова: «отчизна», «ойчизна», колективно-соціальний & персональний простір, вербалізація, українські писемні джерела ранньомодерної доби.

Уже кілька десятиліть слова «отчизна», «ойчизна» перебувають у центрі дослідницького аналізу фахівців-медієвістів (Л. Довга, З. Когут, М. Лесів, С. Плохій, Ф. Сисин, Т. Таїрова-Яковлева, Н. Яковенко). Це зумовлено новим осмисленням українського ранньомодерну, формування національної ідентичності та відповідного співвіднесення суб'єкта/суб'єктів із народом, територією, державою. У цьому ракурсі передусім розкрито імперсональний, колективно-соціальний вимір *отчизни, ойчизни, отчизни України*.

Окрема увага приділялася назвам *Русь, Річ Посполита, Україна, Росія* в наукових студіях Дж. Броджі-Беркофф, Т. Чухліба, Н. Яковенко та ін. У них схарактеризовано вживання цих назв за

їхнім поняттєвим обсягом, хронологією, поширенням, сприйняттям, історичним розвитком. У лінгвістичному аспекті з'ясовано етимологію та функціонування етнонімів *Русь*, *Україна* (В. Скляренко, Ю. Шевельов, С. Шелухин, Г. Півторак).

Для характеристики «*отчизна*» використовувалися різні терміни – слово, поняття, термін, концепт, які одночасно могли поєднуватися в дослідженнях.

Із позицій лінгвоконцептології та лінгвокультурології концепт *Батьківщина*, *Вітчизна* аналізували Є. Бартмінський, А. Вежицька, С. Воркачов, С. Я. Єрмоленко, В. Телія, С. М. Толстая, І. Сандомирська. Різні аспекти дослідження стосувалися, зокрема: визначення прототипів, характерних для народного сприйняття світоустрою рідної землі, що асоціюють сприйняття батьківщини з родом; саме ці прототипи визначають концепт *отчизна*, *ойчизна* [Tolstaja 1993]; розкриття латентної етнонімічності та семантичної «гібридності» концепту (остання визначає денотатну, дейктичну та оцінно-емоційну частини концепту) (С. Воркачов); розуміння сприйняття суб'єктом/суб'єктами *отчизни* як позачасової та невіддільної, персональної належності ('рідний край') чи як колективно-суспільної, імперсональної належності ('країна') [Телія 1999, с. 471–472].

В українській історичній лінгвістиці зверталася увага на лексикографічну та текстову репрезентації етнонімів у XVI–XVII ст., проте більшою мірою їхнє функціонування визначали в новий і сучасний періоди, що визначає актуальність теми.

Мета статті – схарактеризувати «*отчизна*», «*ойчизна*» у словниках та текстах ранньомодерної доби. **Завдання** статті – визначити вербалізацію *отчизна*, *ойчизна* на позначення 'рідна земля' та 'patria' в українській ранньомодерній час, смислові відношення з цими ключовими словами. У дослідженні використано контекстуально-інтерпретаційний метод, дискурсивний метод, ураховано елементи лінгвоконцептологічного підходу.

Текстову основу дослідження становлять панегіричні та геральдичні вірші Тарасія Земки, Мелетія Смотрицького, Касіяна Саковича, Григорія Бутовича (перша половина XVII ст.), проповіді Антонія Радивиловського (70–80-ті рр. цього століття). Матеріалом для статті також стали словники – тогочасні («Синоніма словенороська», «Лексикон латинський» Є. Славинецького) та історичні («Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словник

української мови XVI – першої половини XVII ст.)). Для зіставлення результатів використано «Матеріали...» І. Срезневського, «Словник української мови» П. Білецького-Носенка.

Дослідники українського ранньомодерного періоду фіксують використання лексем *отчизна*, *ойчизна*, *отчина*, *отечество*, *отеческо* в давніх текстах. Їхні можливу синонімічність і поширення визначають як для певного часового зрізу (*ойчизна*), так і для тяглого часу.

З. Когут проаналізував, що спершу ««отчизною» руських князів були їхні успадковані володіння», і це розуміння змінюється з часом: «у Речі Посполитій польський термін *ojczyzna* збігався у значенні з латинським *patria* й прикладався як до держави та землі, так і до населення цієї держави. При цьому наголос робився на спільному походженні та від даності спільній отчизні, «більшій» за будь-який уряд або монарха» [Когут 2008, 229–230]. За його трактуванням, згодом «акцент на статусі Малої Росії-України як царському спадковому володінні («отчина», «отечество», «отеческо») частково підривав підвалини концепції «спільної отчизни». Подальша еволюція терміна «отчина» (як царського спадкового володіння) призвела до того, що він почав поступово вживатися стосовно Малої Росії як «нашої отчини», тобто у значенні отчини українського народу. Це концептуально зблизило «отчину» з «отчизною»» [Когут 2008, с. 232]. У цьому ракурсі він проаналізував 4 етапи від 1650-их років до Андрусівської угоди [Когут 2008, с. 238–239].

Ф. Сисин визначив, що трактування «отчизна» в контексті власне України, а не Речі Посполитої відбувається після повстання Б. Хмельницького: «виздається, що вперше слово «отчизна» в сенсі українських територій як батьківщини вжив Іван Виговський у 1652 році» [Сисин 2006, с. 9].

Т. Таїрова-Яковлева вважає, що «в 70–80 роки XVII століття термін «отчизна» набуває поширення серед старшин. Його використовують не тільки «городові» старшини, але і запорожці, й ті, й інші в подібному розумінні, тобто щодо України, а не Коша» [Таїрова-Яковлева, с. 1]. Ця концепція набуває розвитку за часів І. Мазепи, а в «Конституції» Пилип Орлик застосовує «поняття «отчизна», «Войско Запорожское» і навіть «соборность отчизни»» [Таїрова-Яковлева, с. 6].

В історичних працях це питання було проаналізовано в різноджерельному обсязі, із глибоким аналізом соціальних умов і практик, що вплинули на розвиток відповідних смислів.

Для повнішої характеристики лексем *отчизна* (*ойчизна*) звернемо увагу на їхню словникову фіксацію. У «Матеріалах...» І. Срезневського *отчина* (варіанти *очина*, *очычина*) подається в значеннях: 1. 'Patria, отечество, родина'; 2. 'Избранная страна'; 3. 'Владѣніе отца'; 4. 'отцевское, родовое владѣніе' (употребляется часто въ соединеніи съ словомъ *дѣдина*); 5. 'Вотчина, имѣнье'; 6. Владѣніе, царство'; 7. 'Имущество'; 8. 'Наслѣдственное обладаніе' (въ выраженіи *отчина и дѣдина*); 9. 'Отцы. Предки'; 10. 'Правила, обычаи отцевъ' (Ср. т. 2, с. 830-831). Слово *вотчина* функціонує як: 1. 'родина, patria'; 2. 'отчина, владѣніе, перешедшее отъ отца, отъ предковъ, наслѣдственное, patrimonium' (Ср., т. 1, с. 307).

У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» зафіксовано, крім *отчина*, лексеми *отнина* та *отчизна*, варіанти *вотнина* і *вотчизна* (ССУМ, т. 1, с. 198). Реєстрове *отчина* передає ті самі значення, що й *отчизна*: 1. (*маєток, успадкований по батькові на правах повної власності*) батьківщина, вотчина; 2. (*стосовно до володаря*) держава (ССУМ, т. 2, с. 111). Слово *отнина* та наведені вище збігаються за значенням 1: (*маєток, успадкований по батькові на правах повної власності*) батьківщина, вотчина (ССУМ, т. 2, с. 106). Тоді як значення 2 слова *отнина* 'маєток, земельне володіння' не повторює значення 2 *отчизна* та *отчина*. Вони утворюються додаванням суфіксів *-ин-* чи *-изн-*.

У XVI – першій половині XVII ст. словник передає одне зі значень *домъ* як 'батьківщина, рідний край', *домъ отчизный* і *отчизны домъ* 'батьківщина' (СУМ, вип. 8, с. 125).

У «Лексиконі латинському» Є. Славинецький передав латинське *patria* – *ω(t)чество* (Лекс, с. 302). Автор «Синоніми словенороської» (Синоніма) реєстрове *О/т/чизна* переклав як *ω/т/чество* и *ω/т/чествіє* (суфікс *-ств-*, фіналь *-иє* відзначає церковнослов'янський вплив).

Для пор.: П. Білецький-Носенко запропонував різні словникові статті для лексем «Батьківщина» (з наголосом на першому складі) та «Отчизна»: *Батьківщина* Отческое наслѣдие (Біл., с. 51), *Отчизна*. Отечество. Родная сторона. По-польски ойчизна (Біл., с. 267).

У текстах першої половини XVII ст. вживаються слова *ойчизна* («Вірші на погреб Петра Сагайдачного»), *отчизна* (вірші Тарасія Земки і Г. Бутовича), у другій половині цього століття¹ – *ω(т)чизна*, зрідка – *очина* (казання Антонія Радивилівського).

Інтертекстуальний образ *отчизни небесної/отчизни* ‘Царство Небесне’ характерний для релігійно-духовної літератури Бароко. Проповідники розгортають витлумачення цього образу в інтерпретації теми святкового казання, застосовуючи різні прийоми, зокрема діалогізм: Тутъ же оуважмо слухачу, дѣа нѣа, ω(т)куль свой маестъ(ь) почато(к), если не з(ъ) Нѣа? Та(м) ей ω(т)чизна (Радивилівський 2019, с. 104). Цей простір є імперсональним, позачасовим і позапросторовим для суб’єктів-вірян.

У святкових проповідях *отчизна* у значенні ‘рідна земля’ превалює в цитуванні чи переповіданні текстових фрагментів із Біблії та патристики (Радивилівський 2019, с. 130, 341), зрідка – творів античних авторів (Радивилівський 2019, с. 143). Про *отчизну* ‘рідну землю’ йдеться у витлумаченні цитати з Книги Буття: Что вынесло Авраама стго на(д) ины(х)? ... Першій оутиск(ь) и скорбь на него, гды ему з(ъ) власной егω ω(т)чизны все ωпустивши каже(т) оуступити Бгъ, рекши: Изыйди ω(т) земля твоєа, и ω(т) рода твоєго, и ω(т) дому ω(т)ца твоєго, и иди в(ъ) землю в(ъ) ню же ти покажу (Радивилівський 2019, с. 130).

У цьому разі сполучуваність слова *отчизна* розширюється вживанням атрибутів, які вказують на належність особі. Вони виражаються прикметниками (*власна*), займенниками (*його, твоя, своя*). Парадигматичні відношення слова *отчизна* встановлюються з лексемами *земля, рід, дім батька*, що передають просторову локалізацію та зв’язки спорідненості.

Релігійно-церковний і світський простори стають невід’ємною частиною уславлення чеснот відомих родів та їхніх представників у геральдичних і панегіричних текстах, що мало відповідати як увявленням XVII ст., так і риторичній традиції та дискурсивній

¹ Принагідно зауважимо, що лексему *Україна* ми вже відзначали у перекладній збірці «Книга третя каза(н)я розные» (філігрань – 1658–1673 рр.). Це переклад із Пьотра Скарги, де польське *korona* замінено словом *Україна*: яко то у на(с) в(ъ) то(й) Ук(ъ)раине [Ніка 2013, с. 28].

практиці². У вірші на герб Балабанів Тарасій Земка передає ці смисли як *Отчизна і Небо, церква: А шахъ в(ь) чаши, в(ь) С(т)чизнѣ и церковномъ тѣле.* / чуйность стражи, в(ь) ихъ дому, опѣвають смѣле. / Взоромъ музства Маркіанъ котрый полѣгъ въ бою, / шесть кротъ бывши на герцу, в(ь) С(т)чизны покою... / За чулость в(ь) церкви стражи, за дѣлныи sprawy, / тутъ в(ь) С(т)чизнѣ и в(ь) Нбѣ доступите славы (Балаб., с. 2).

Тим самим він окреслює значення слова *отчизна* як 'певна територія, країна', обов'язок громадянина виявляти мужність, захищати та оберігати її спокій, полягти в бою за неї. У геральдичній поезії ці чесноти є збірною характеристикою роду (і конкретних його представників), які «доступлять слави» в(ь) С(т)чизнѣ и в(ь) Нбѣ.

Такі чесноти характеризують особистий, персональний вимір суб'єкта (суб'єктів) у значенні 'рід' *дом Балабанів*, але ментально й етнічно близький конкретній особі та її роду імперсональний простір *отчизна* 'patria'. Г. Бутович в «Еводії» схарактеризував співвіднесеність цих смислів: такъ себе самыхъ, яко ѿ *отчизны* своєї приходили (Евод., с. 4).

Геральдичні та панегіричні тексти розкривають титульні ознаки, які загалом характеризують вірянину й громадянина, і конкретні заслуги роду, його представників у контексті колективно-соціальних цінностей ранньомодерного соціуму. Мелетій Смотрицький в «Епіграмі на герб» (См.) означив колективну цінність «дельним мужством услугують» *отчизні милій* (епітет *милая* вживається у сталій сполучі).

У «Вѣршах на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» безумовно поєднані релігійний і світський простори, де світський сенс *ойчизна* 'patria' розуміється ще й як необхідність навчання, розвитку науки, що є корисними церкві та «ойчизні»: Абы са Млодь в(ь) Науках оуцтивыхъ цвичила, Цркви, и тыжь С(т)чизнѣ пожитечна была (Вѣршѣ, с. 44).

У цьому творі сприйняття *отчизни*, *ойчизни* насамперед стосується території, яку потрібно захищати, і репрезентовано в об'єктних відношеннях: «неухильно виконувати свій громадянський обов'язок перед отчизною» *служити отчизні*: готовь

² Це питання докладніше розглянуто в праці [Грицина 2014].

Сйчизнѣ служити (Вѣршѣ, с. 37); «бути вірним, відданим отчизні» *вѣрне служити*: вѣрне служил(ь) Сйчизнѣ и Пану (Вѣршѣ, с. 47); «необхідно захищати отчизну» *отчизну боронити, смѣле боронячи, оборона отчизни, проливати кров*: Смѣле ойчизну бороначи: Здорова за ню покладаючи (Вѣршѣ, с. 41), Сйчизны бороначи, кровь свою вылали (Вѣршѣ, с. 47); И ойчизны свои боронилъ тыжъ менжне (Вѣршѣ, с. 47), Сѣни Сйчизнѣ нашой соутъ обороною (Вѣршѣ, с. 39).

Як колективно-соціальна цінність визначається *вольность отчизни*, що стосується не тільки окремої соціальної групи – козаків (козацького гетьмана), набуває загального значення для кожного громадянина і соціуму: За вольность єи (Сйчизни) и свой животь положити (Вѣршѣ, с. 38), Петр(ь) Конашеви(ч), Ранний в(ь) войнѣ: для Волности Сѣ(т)чизны (Вѣршѣ, с. 38).

У понятті «золотаа вольность» розкрито тогочасне право шляхти володіти рівними правами і привілеями. У смисловому полі тексту воно осмислюється не щодо рівності прав шляхтичів, а визначається реальними заслугами кожного громадянина у справі захисту «отчизни»: Золотаа вольность ... не каждому можетъ быти дана, Толко тымъ што боронат(ь) Сйчизны, и Пана (Вѣршѣ, с. 38).

Варто погодитися з думкою, що в сенсі територіальної чи політичної прив'язки «отчизни» у першій половині XVII ст. «здебільшого йдеться про Річ Посполиту або Корону Польську, навіть там, де у вужчому значенні автор має на увазі українські терени» [Довга 2013, с. 245].

Очевидно, позначення території, яку потрібно захищати («отчизна»), не ототожнюється з владою короля («король»): Войско Запорозкое волности набыло Тымъ: же вѣрне Сйчизнѣ, и Кролюм(ь) служило (Вѣршѣ, с. 38). Ця ознака може бути транспонована і на вживання етноніма «Україна»: Сѣ Войску Запорозкомъ каждый можетъ знати, якъ оно Сйчизнѣ есть потребно, оуважати. Украина тымъ войскомъ вцале зоставаеть. А где Запорозцовѣ нѣтъ, татаринѣ впадаеть (Вѣршѣ, с. 39).

У воєнних казаннях другої половини XVII ст. переважає написання *отчизна* (зрідка – *очизна*). За тематичною спрямованістю вони акцентують колективно-соціальний вимір, який розкривається в тексті від узагальненого образу «рідної землі» до характерис-

тики «отчизна наша». Ця та інші формули розкриваються в дейктичній системі координат тексту щодо конкретної ситуації, вони звернені «до козаків, що 1677 року вирушали в Чигиринський похід, тут очевидно стосуються Гетьманщини» [Довга 2013, с. 242].

У «Слові І, часу війни, побужаючому воинов христіанских до потканя ся з турками и татарами» Антоній Радивилівський обрав епіграф «Ополчітеся за братію вашу, синов ваших, і жени ваші, і домов ваших» (Неємія, глава 4; альбо II кн. Ездри, глава 4). Цей прецедентний вислів казнодія розкриває у звертанні до воїнів, формуючи узагальнений образ ‘рідна земля’ у дейксисі тексту. Таке слововживання передають лексеми, виражені іменниковими формами множини, *сини, жени, дома* та присвійний займенниковий прикметник *ваших*.

В ієрархії цінностей «отчизна» є пріоритетом над особистим, що вербалізують названі лексеми на позначення людини та її спорідненості (здравіє, живот, жени, чада, братія). Це поняття є соціально значущим, співвіднесене в тексті не тільки безпосередньо до дейктичного простору воїнів, а поширене на всіх громадян: кожний цар, князь, гетьман повинен барзій вигляд міти на отчизну свою, нежेलи на власний свой живот і здоров'є (Слово).

Іменник *отчизна* сполучається з атрибутами, вираженими прикметниками *милая, за отчизну милую*, присвійними займенниками *нашу, вашу, свою (в отчизну нашу, на отчизну свою, очизна наша)*, дієприкметником *поднятая (для... отчизни поднятой)*. У цій функції також уживаються форми ступенів порівняння прикметників *мильшого, далеко милюю*. Актуалізовані смисли казнодія «продовжує» в прецедентних висловлюваннях, наприклад, Цицерона: Над отчизну нічого сладшого, нічого мильшого в животі бити не маєт (Слово). Частковий висновок в аргументації викладу Антоній Радивилівський підкріплює ширшим інтертекстом античних авторів (Ксенофонта, Цицерона).

Сприйняття *отчизни* як колективно-соціальної ідентичності підкреслюється присвійними прикметниками *наша (отчизну нашу милую, очизна наша), ваша (отчизна ваша)*, що відповідає інтеракції автора казання та реципієнтів (воїнів), досягнення персвазійності.

Словосполука *отчизна милая* входить до усталеного вислову *за честь божую, за віру святую, за отчизну милую*³. У п'ятому воєнному казанні цей вислів має варіант: *за честь Бжюю. за Цркви стьйй, за о(т)чизну милую*, де сегмент *за віру святую* замінено на *за Цркви стьйй* (Радивилівський, с. 1591).

У казаннях тлумачаться смисли словосполук *честь божая, любов отчизни*, що розгортаються в інтерпретації: Першая – *честь божая*, другая – *любов отчизни*; для любові і честі божеї, для любові отчизни (Слово). Словосполука «для честі божеї» також поєднується з «отчизни поднятой», «цілості отчизни нашої». У цьому сенсі *любов отчизни* розуміється не лише як вияв воїнської звитяги, а набуває ширшого – громадянського осмислення: Бо не наша слави, але заховання і розширення честі твоєї божеї і цілості отчизни нашої іщем. «Цілость отчизни» розкривається у вживанні лексем *едина* ‘одна’ (едина отчизна), *цілость* (цілості отчизни нашої).

Суб'єкт-іменник «отчизна» сполучається з дієсловами-предикатами *уродила, вихвала, (всіми добрами) збагатила, (всіх) обоймуєт*. Вони творять метафоричний ряд, який співвідноситься з образом матері: «архетип матері підвищується... до містично священної праматері як хранительки культурно-історичної спадщини всього народу» [Телія 1999, с. 473], що визначає перетинання сенсів особистісних і колективно-соціальних. У часи «воєнного небезпеченства» «отчизна»-мати закликає синів-воїнів до звитяги.

Директивна модальність визначає необхідність смислів «необхідно захищати отчизну»: ополчіться за братію вашу, синов ваших, і жени ваші, і домов ваших; засланияйте ю од куль, од стріл, од копій і шабель поганських.

Автор казання актуалізує нарацію за дискурсивною ситуацією. Зокрема, часову актуалізацію забезпечує темпоральний дейктик *тепер*: Тут же уважте, если коли била в таком небезпеченстві отчизна наша, яко тепер, если на то коли так ся вооружав і спотужав неприятель, яко тепер? (Слово).

Висновки. Розкрито значення слова *отчизна* ‘рідна земля’, що позначає персональний, особистий простір суб'єкта, та *отчизна/очизна, ойчизна* ‘patría’ як колективно-соціальний, інтерперсо-

³ Для порівняння: *Честь, Слава, Др̑жава, поклоненіє в безконечныя вѣки* (Титов, с. 19) у першій передмові до Анфологіона (1619).

нальний простір для народу, який його населяє. Концептуальні ознаки першого з них конкретизують місце народження суб'єкта, батьківський дім, рід, рідний край. Суб'єкт *отчизна* 'patria' сполучається з атрибутами *наша, милая*, поєднується з предикатами *уродила, виховала, обіймує*, що творять метафоричний ряд, який співвідноситься з образом матері. У цьому значенні також вживаються *дом отчизний, отчизны домъ, ойчизна* (останнє – у першій половині XVII ст.). Сприйняття *отчизни* як території, яку потрібно захищати, репрезентовано в смислових відношеннях «неухильно виконувати свій громадянський обов'язок перед отчизною», «бути вірним, відданим отчизні», «необхідно захищати отчизну», «громадянський обов'язок домінує над особистісними цінностями». Концептуальні ознаки вербалізовані як *вольность отчизни, цілісність отчизни, пожитечність науки для отчизни, любов отчизни*, що визначаються як колективно-суспільні цінності українців XVII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицина С.В. Барокові інновації у староукраїнській літературній мові XVII ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грицина Світлана Вікторівна. Київ, 2014. 306 с.
2. Довга Л. М. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). К.; Львів : Свічадо, 2012. 342 с. С. 242-252.
3. Когут Zenon. Від Гадяча до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі. *Гадяцька унія 1658 року* / редкол. П. Сохань [та ін.]. К., 2008. С. 228-240.
4. Ніка Оксана. Ранньобарокові казання і староукраїнська книжна традиція. *Українська перспектива літературної творчості о. Петра Скарги*: збірник статей. Харків, Акта, 2013. С. 23-34.
5. Плохій Сергій. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / авторизов. переклад з англ. Київ : Критика 2015. 456 с.
6. Сисин Франк. «Отчизна» у політичній культурі України початку XVIII століття. *Україна модерна*. 10/2006. С. 7-19.
7. Таирова-Яковлева Т. Г. «Отечество» в представленнях української козацької старшини кінця XVII – початку XVIII століття. URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Tairova-Yakovleva_Tetiana/Otechestvo_v_predstavleniyakh_ukraynskoi_kazatskoi_starshyn_kontsa_XVII-_nachala_XVIII_vekov/.

8. Телия В. Н. Рефлексы архетипов сознания в культурном концепте «родина». *Славянские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстой*. М.: Издательство «Индрик», 1999. С. 466-477.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ І СЛОВНИКІВ

1. Бал. – Земка Тарасій. На старожитны(й) клейно(т) и(х) м(л) пñw(в) Балабанw(в). *Лексикон словенороський Памви Беринди / Підг. тексту і вступ. ст.* В. В. Німчука. К., 1961. К. : Наукова думка, 1961. С. 2. (Пам'ятки української мови XVII ст.).

2. Біл. – Білецький-Носенко П. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1966. 424 с.

3. Вършѣ – Сакович К. Вършѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, 1622. *Титов Ф. І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. К. : Друкарня Української Академії наук, 1924. С. 38–51.

4. Евод. – Бутович Г. Евwдіа ... Арсені" Желиборского дховны(х) цноть запа(х), 1642. Стародрук. вид. НМЛ імені А. Шептицького, Ш. Уніс. 423.

5. Лекс – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. Київ: Наукова думка, 1973. 541 с. (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури)

6. Рад. – Радивилівський Антоній. Барокові проповіді XVII століття / Підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків Оксана Ніка, Юлія Олешко. Київ, 2019. XIV + 381 с.

7. Слово – Радивилівський А. Слово І, часу войны, побужающее воинов христианских до потканя ся з турками и татарами. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo20.htm>.

8. См.– Смотрицький Мелетій. Епіграма на герб [дому князів Огинських]. 1611. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_11.htm.

9. Ср. – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. СПб. : Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН, 1893.

10. СУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). Львів, 1994–2013. Вип. 1–16.

11. Титов – Тітов Хв. Матеріали для історії книжкової справи на Україні в XVI–XXIII в.в. : всезбірка передмов до укр. стародруків. Київ : 3 друк. Укр. акад. наук, 1924. 546 с. (Українська Академія наук. Збірник історично-філологічного відділу ; № 17).

**«OTCHYZNA» («FATHERLAND»), «OICHYZNA» («HOMELAND»)
IN UKRAINIAN WRITTEN SOURCES OF EARLY MODERN ERA**

The article analyses the words otchyzna (fatherland), oichyzna (homeland) to denote 'native land' and 'patria', the phrase otchyzna nebesnaia (fatherland heavenly) «Kingdom of Heaven» in dictionaries and texts of the 17th century. The experience of studying the word / concept / notion / term otchyzna (fatherland) is characterized according to the historical and philosophical works, research in cognitive linguistics, linguocultural studies. The conclusion about the latent ethnomynicity and semantic hybridity of the concept of otchyzna (fatherland) is confirmed. The meaning of the word otchyzna (fatherland) 'native land', which denotes the personal, individual space of the subject, otchyzna (fatherland), oichyzna (homeland) 'patria' as a collective-social, interpersonal space for the people who inhabit it. The first of them is associated with the use of Ukrainian nouns zemlia (land), rod (family), dom ottsa (father's house), pronoun adjective moia (my), adjective vlasnyi (own). Conceptual features specify the place of birth of the subject, parental home, family side, to society / people. The word otchyzna (fatherland) 'patria' is combined with the attributes of nasha (our), mylaia (dear), functions in a constant expression za chest bozhuiu (for the honour of God), za viru sviatuiu (for the holy faith), za otchyznu myliuu (for the dear homeland), combined with predicates of urodyla (she gave birth to someone), vykhovala (she brought up someone), oboimuiet (she embraces someone), creating a metaphorical series that correlates with the image of the mother. In this sense, dom otchyznyi (fatherland's house), otchyzny dom (fatherland's house), oichyzna (homeland) (the latter – in the first half of the 17th century) are also used. The perception of otchyzna (fatherland) as a territory to be protected is represented in the semantic relations of "steadily fulfilling one's civic duty to the fatherland" sluzhyty otchyzni (to serve the fatherland); "to be faithful, devoted to the fatherland" virne sluzhyty (to serve faithfully); "it is necessary to defend the homeland" otchyznu boronyty (to defend the homeland), prolyvaty krov (to shed blood), "civic duty dominates personal values". Conceptual features are verbalized as «volnost otchyzny» («freedom of the fatherland»), «tsilisnist otchyzny» («the integrity of the fatherland»), «pozhytechnist nauky dlia otchyzny» («the usefulness of science for the fatherland»), «liubov otchyzny» («the love of the fatherland»), defined as the collective and social values of Ukrainians of the 17th century.

Keywords: *otchyzna* (fatherland), *oichyzna* (homeland), *collective-social & personal space*, *verbalization*, *Ukrainian written sources of the early modern period*.

REFERENCES

1. Dovha L. M. (2012). Systema tsinnostei v ukrainskii kulturi XVII stolittia (na prykladi teoretychnoi spadshchyny Inokentiiia Gizelia). Kyiv ; Lviv : Svichado. 342 s. [in Ukrainian].
2. Kohut Zenon. (2008). Vid Gadiacha do Andrusova: osmyslennia «otchyzny» v ukrainskii politychnii kulturi. Hadiatska uniiia 1658 roku / redkol. P. Sokhan. Kyiv. S. 228-240. [in Ukrainian].
3. Hrytsyna S. V. (2014). Barokovi innovatsii u staroukrainskii literaturnii movi XVII st. : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Hrytsyna Svitlana Viktorivna. Kyiv. 306 s. [in Ukrainian].
4. Nika Oksana. (2013). Ranniobarokovi kazannia i staroukrainska knyzhna tradytsiia. *Ukrainska perspektyva literaturnoi tvorchosti o. Petra Skargy*: zbirnyk statei. Kharkiv, Akta. S. 23-34. [in Ukrainian].
5. Plokhii, Serhii. (2015). Pokhodzhennia slovianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusi / avtoryzov. pereklad z angl. Kyiv : Krytyka. 456 s. [in Ukrainian].
6. Sysyn, Frank (2006). «Otchyzna» u politychnii kulturi Ukrainy pochatku XVIII stolittia. *Ukraina moderna*. 10. S. 7-19. [in Ukrainian].
7. Tairova-Yakovleva T. G. «Otechestvo» v predstavleniyakh ukrainskoy kazatskoy starshyny kontsa XVII – nachala XVIII vekov. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tairova-Yakovleva_Tetiana/Otechestvo_v_predstavleniyakh_ukraynskoi_kazatskoi_starshyn_kontsa_XVII-nachala_XVIII_vekov/. [in Russian].
8. Teliya V. N. (1999). Refleksy arketipov soznaniya v kul'turnom kontsepte «rodina». *Slavyanskiye etyudy. Sbornik k yubileyu S. M. Tolstoy*. M. : Izdatel'stvo «Indrik». S. 466-477. [in Russian].

SOURCES

1. Bal. – Zemka Tarasii. Na starozhytny(i) kleino(t) i(kh) m(l) pano(v) Balabano(v). *Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy / Pidg. tekstu i vstup. st.* V. V. Nimchuka. K., 1961. K. : Naukova dumka, 1961. S. 2. (Pamiatky ukrainskoi movy XVII st.).
2. Bil – Biletskyi-Nosenko P. *Slovnyk ukrainskoi movy*. K.: Naukova dumka, 1966. 424 s.

3. Virshi – Sakovych K. Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho, 1622. Tytov F. I. Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Ukraini v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukrain-skykh starodrukiv. K. : Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk, 1924. S. 38–51.

4. Evod. – Butovych H. Evodia ...Arseniia Zhelyborskoho dukhony(kh) tspotъ zapa(kh), 1642. Starodruk. vyd. NML imeni A. Sheptytskoho, Sh. Unic. 423.

5. Leks – Leksykon latynskyi Ye. Slavynetskoho. Leksykon sloveno-latynskyi Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho-Satanovskoho. Kyiv: Naukova dumka, 1973. 541 s. (Pamiatky ukrainskoi movy XVII st. Seriia naukovoii literatury).

6. Rad. – Radyvylovskyi Antonii. Barokovi propovidi XVII stolittia / Pidgot. nauk. doslidzhennia, tekstu, pokazhchkyiv Oksana Nika, Yuliia Oleshko. Kyiv, 2019. XIV + 381 s.

7. Slovo – Radyvylovskyi, A. Slovo I, chasu voyny, pobuzhaiucheie voi-nov khrystyianskykh do potkania sia z turkamy i tataramy. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo20.htm>.

8. Sm. – Smotrytskyi Meletii. Epihrama na herb [domu kniaziv Ohyn-skykh]. 1611. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_11.htm.

9. Sr. – Sreznevskiy, I. I. Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pismennym pamyatnikam: v 3 t. SPb. : Otd-niye rus. yaz. i slovesn. Imp. AN, 1893.

10. SUM – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.: u 28 vyp. / NAN Ukrayiny, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha / D. Hrynchyshyn ta in. (vidp. red.). Lviv, 1994–2013. Vyp. 1–16.

11. Tytov – Titov Xv. Materialy dlia istorii knyzhkovoi spravy na Ukraini v XVI–XXIII v.v. : vsezbirka peredmov do ukr. starodrukiv. Kyiv : Z druk. Ukr. akad. nauk, 1924. 546 s. (Ukrainska Akademiia nauk. Zbirnyk istorychno-filolohichnoho viddilu ; 17).

Дата надходження до редакції – 04.11.2021

Дата затвердження редакцією – 18.11.2021